

Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal home page:
<http://ijournal.uz/index.php/jartes>

FOOD SHORTAGE IN TURKESTAN 1917-1924

Habibullayeva Sevara¹

Samarkand State University

KEYWORDS

Soviet power, food problem, Russian emigrants, head of Sovnarkom, famine, forced levies, relief fund for the starving in the Volga and Ural regions, victims of Bolshevik terror.

ABSTRACT

This article provides detailed information about food shortages, disorder in society, and forced confiscation of property in Turkestan in 1917-1924.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7951326

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

---

¹ Master, Faculty of History, Department of "History and Source Studies", Samarkand State University, Uzbekistan

TURKISTONDA 1917-1924 YILLAR OZIQ-OVQAT TAQCHILLIGI**KALIT SO‘ZLAR/
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:**

Sovet hokimiyati, oziq-ovqat masalasi, rus muhojirlari, Sovnarkom rahbari, ocharchilik, majburiy yig‘imlar, Volgabo‘yi va Uralbo‘yida och qolayotganlarga yordam jamg‘armasi, bolsheviklar terrori qurbonlari

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada 1917-1924 yillar Turkiston oziq-ovqat taqchilligi, jamiyatdagi parokandalik, majburiy mulk musodarasi haqida ba‘tafsil ma‘lumotlar keltirilgan.

Turkiston muxtoriyati tor-mor keltirilgach, 1918 yil 28 fevralida Turkiston Sovnarkomi maxsus dekretiga ko‘ra har qayerdagi, har qanday shakldagi paxta musodara qilinib, Turkiston o‘lkasi ishchi-krestyan hukumati mulki deb e‘lon qilina boshladi.

Dekretni e‘lon qilgan bolsheviklar endilikda o‘zlari tinch aholini talon-toroj qila boshladi. Bir so‘z bilan aytganda, bu dekret bolsheviklarni mahalliy aholi ko‘zi oldida yanada obro‘sizlantirdi.

Bolsheviklar ozodlik ulashuvchilar niqobi ostida yana o‘sha maqsad – talonchilik maqsadida kelgani ma‘lum bo‘ldi. «Harbiy kommunizm» rejimining o‘rnatilishi qishloq xo‘jaligini butunlay yakson qilgan vayronkor tendensiyalarni keltirib chiqardi, bu esa, Rossiya kabi, Turkistonni ham ommaviy ocharchilik qamrab olishiga sabab bo‘ldi[1].

1919 yili Turkistonda non taqchilligi qariyb 100 million pudni tashkil qildi. Turkiston bug‘doyzorlarining shiddat bilan qisqarishi hamda Rossiyadan paxta evaziga keladigan don hajmining kamayib ketishi buning sababi edi.

1916 yili Rossiya ichki guberniyalaridan Turkiston paxtasi evaziga 22 millon pud don yetkazilgan bo‘lsa, 1917 yili bu ko‘rsatkich 1,9 millionni tashkil etdi, 1919 yilda esa hech narsa olib kelinmadi.

Turkistonning o‘zida o‘sha yili faqat 5,3 million pud non tayyorlab qo‘yilgan edi. Yil hisobida bir kishiga bir necha kilogramm non to‘g‘ri kelardi, xolos[2]. Natijada Turkistonni misli ko‘rilmagan ocharchilik qamrab oldi, 1,2 million kishi uning qurboni bo‘ldi[3].

Qishloq aholisi bo‘yniga og‘ir yuk bo‘lib Qizil armiyani boqish majburiyati tushdi. Turkistonning o‘zidagina 100 ming qizil armiya askari bor edi. Ko‘p hollarda qizil armiya va bosmachilar o‘rtasidagi harbiy to‘qnashuvlar chog‘ida ekinlar tag-tubi bilan yo‘q qilinar edi.

TurSIK favqulodda komissiyasi tekshiruv natijalariga ko‘ra, 1921 yili sentabr-oktabr oylarida 80029 xo‘jalik xonavayron bo‘ldi, och qolayotgan odamlar soni 227059 kishini tashkil etdi, 64336 kishi ochlikdan halok bo‘ldi, 159959 kishi esa ocharchilik tahdidi ostonasida turgan edi. 1919 yil birinchi yarmida Kaspiyorti frontining o‘zida 198 sisterna o‘simlik yog‘i yoqilg‘i sifatida ishlatildi.

Turkiston temir yo‘llari parovozlari uchun bunday yog‘ning 53 sisternasi ishlatildi. Aholi ehtiyojlariga esa 63 sisterna yog‘ ajratildi. Umuman olganda, 1919 yil fevraliga kelib yoqilg‘i sifatida 600 ming pud o‘simlik yog‘i ishlatildi.

O'tin va ko'mir yetishmovchiligi tufayli yoqilg'i sifatida boshqa turdagi oziq-ovqat mahsulotlari ham qo'llandi. Masalan, Orol dengizi uchastkasida quruq baliq va kunjara yoqilg'i vazifasini bajardi[4].

1919 yili Turkiston Kompartiyasining 3-s'ezdida Sovnarkom raisi K.E. Sorokin shunday dedi: «Farg'onada sovet hokimiyati yo'q, faqat rus aholi yashaydigan shaharlar bundan mustasno. Ammo musulmon qishlog'ida sovet hokimiyati mavjud emas». S'ezdda chiqish qilgan boshqa bir notiqning shohidlik berishicha, «partiya tashkilotlarida politsiyaning sobiq amaldorlari, jandarmalar va ko'plab boshqa jinoiy unsurlari o'rnashib olgan holatlari kuzatildi. Buning natijasida ko'plab ma'sul mansablarga bezorilar, poraxo'rlar va piyonistalar, mansab spekulyantlari o'rnashib olib, ular aholini talon-taroj qilgan, uni qatag'on qilib, bu bilan sovet hokimiyatiga dushman orttirgan"[5].

O'sha yillar hujjatlarida qayd qilinishicha, 1921 yil bahoridan Rossiya ichki guberniyalaridan kelgan och-nahor odamlarning ulkan to'ldirib, Turkiston markaziga yetib bordi va katta partiyalar bilan Toshkentda o'rnashdi"[6].

1921-1922 yillarda, ocharchilik zarbasi ostida qolgan Rossiya guberniyalaridan kelgan qochqinlardan tashqari, Turkiston 500 ming kishini boqimandalikka qabul qildi. Turkistonga kelganlarning asosiy qismi qishloq tumanlariga yuborildi[7].

Turkistonda «Volgabo'yi va Uralbo'yida och qolayotganlarga yordam" jamg'armasiga mablag' va oziq-ovqat to'plash aksiyalari keng ko'lam kasb etdi. Iyul oyining oxirida Orenburgga 10 vagon non va 6 vagon baliq yuborildi – bu mahsulotlar Toshkent va Toshkent uyezdi aholisi tomonidan to'plangan edi.

Shu bilan bir qatorda, 31 iyulda Pom.Gol Markazqo'mi (SK Помощь голодающим) Yettisuv viloyatidan 24 vagon oziq-ovqat yuklangan yo'nalishli poyezd yo'lladi. 1 avgust kuni o'sha yerdan yana 25 vagon yo'llandi.

Xullas, 1921 yil kuzining boshiga kelib Turkiston aholisi yordamida Rossiyada och qolayotgan odamlarga 600 ming pud non yuborildi. Bundan tashqari, Turkiston respublikasi hukumati 1922 yil 1 yanvaridan Pom.Gol Markazqo'mi ixtiyoriga kelib tushuvchi «ochlik solig'i"ni joriy etdi.

Natijada 1922 yil 1 yanvaridan 1 dekabriga qadar Pom.Gol Markazqo'miga Turkistondan 24,5 million rubl pul va xayriya, 69 ming pud oziq-ovqat va 14,4 ming kiyim-kechak buyumi kelib tushdi[8].

1922 yili Turkistonda maxsus vazifa bajarayotgan Sergo Orjonikidze vaziyatga ichkaridan baho berdi va I.V. Djugashviliga (Stalin) 1922 yil 13 mayida yo'llangan maktubida quyidagilarni xabar qildi: «Turkiston patriarxal-qabilaviy turmushini majburiy tabaqalashtirishga urinishdan iborat muvaffaqiyatsiz siyosat, shariatga qarshi uquvsiz va ma'suliyatsiz kurash, jazo otryadlarining xuddi shunaqa fe'l-atvori va boshqa bir qator sabablar chinakam fojiga olib keldi. ...Bosmachilik go'yoki aholidan uzilib qolgan, uning tomonidan ta'qib etiladigan talonchilik to'dasi ekanligiga ishonmayman. Turkistondagi siyosatimizni tubdan qayta ko'rib chiqish, har qanday kommunistik eksperimentlardan

qat'iyon voz kechish zapyp... Musulmon ziyolilarini jalb qilish, so'l kommunistlarning o'yinlarini yig'ishtirish...»[9].

Grigoriy Konstantinovich Orjonikidze (Sergo) 1937 yili qatag'on qilingan va otib tashlangan edi.

1926 yil sentyabrda markaziy matbuotda Rossiya kommunistik qizil armiyasi boshlig'i M.N. Tuxachevskiy chiqish qildi (darvoqe, u ham 1937 yili qatag'onga uchrab, otib tashlangan edi). Bolsheviklarning Turkistondagi faoliyati haqida u quyidagilarni yozdi: «Farg'onaning deyarli butun aholisi paxta yetishtirishga bog'liq edi. Farg'onada non yetishmas edi, uni boshqa yerdan yetkazish talab qilinar edi. Shu tariqa, Farg'onaning tub aholisi mavjudligining yagona manbai – paxta konfiskatsiyasi fakti oldida lol qoldi, va shu bilan bir qatorda o'sha payti boshlangan va sekin-asta kuchayib borayotgan ocharchilik bilan yuzma-yuz qoldirildi.

Bu siyosatning natijasi shu bo'ldiki, aholi unga paxtachilikning tezkor va qat'iy qisqartirilishi bilan javob berdi. Ochlik yana non ekinlariga o'tishga majbur qildi. Paxta nonga nisbatan ko'proq ishchi kuchi talab qilishi munosabati bilan shundan so'ng ulkan ishsizlik kelib chiqdi, u bir necha yuz ming kishidan tez orada 700 ming kishiga yetdi. Kuchayib borayotgan ochlik shundan keyin boshlanib ketgan sovet hokimiyatiga qarshi kurashda bosmachi otryadlari uchun to'yinish manbaiga aylanib qoldi»[10].

Ma'lumki, 1920-yillar o'rtasida, Toshkent «non shahri» shuhratini qozonganida mintaqa serhosil o'lka ramziga aylandi. 1921 yil davomida Turkiston darhaqiqat Volgabo'yidan ochlarni qabul qildi. Turkistondagi ocharchilik, guvohlarning bildirishicha, «miqyosiga ko'ra 1920-1921 yillari Volgada ro'y bergan ocharchilikdan qolishmas edi. Faqat bu yerda mamlakatning farovon hududlariga tashkiliy evakuatsiya ham, xalqaro tashkilotlar yordami ham bo'lmadi»[11].

O'n yil ichida Turkistonda mahalliy aholi vakillaridan millionlarcha kishi o'ldirildi. O'zbekistonlik tarixchi Mansurxo'ja Xo'jayevning daraklariga ko'ra, sovet hokimiyati Turkiston milliy ozodlik harakatini bostirish maqsadida Farg'ona vodiysida muntazam armiyaning oxirgi standartlar bo'yicha qurollangan 260-270 ming askaridan foydalangan.

Tarixchilarning fikriga ko'ra, O'rta Osiyoda sovet hokimiyati o'rnatilgan yillari qurbonlarning umumiy soni 5-6 million kishini tashkil qildi[12].

Bolsheviklar terrori qurbonlari haqidagi tadqiqotlarda ham deyarli shunaqa raqamlar keltiriladi. Masalan, M. Buttinoning sinchiklab o'tkazilgan statistik hisob-kitoblari Turkiston fojiasining butun miqyosini yaqqol ko'rsatib berdi: «1915 yildan 1920 yilgacha bo'lgan davrda u yerda ishlov berilgan yer maydoni qisqarib ketdi, uy chorvasi miqdori 7,5 foizga tushib ketdi, paxta yetishtirish esa amalda to'xtadi. Lekin turli ijtimoiy guruhlarning yo'qotishlari o'zaro teng emas edi va, agarda rus krestyanlarida ishlov berilgan yer hajmi 28 foizga, uy chorvasi miqdori 6,5 foizga qisqargan bo'lsa, o'troq mahalliy aholida bu ko'rsatkichlar tegishli 39 va 48 foizni, ko'chmanchilarda esa 46 va 63,4 foizni tashkil etdi. O'lka aholisi soni o'sha besh yillik davr ichida 25 foizga, qishloq aholisi 30 foizga kamaydi»[13]

Bolsheviklarning uqtirishicha, sovet tuzumi davrida go'yoki Turkistonning butun aholisi, kelib chiqishi, millati, diniy mansubiyati va boshqa jihatlaridan qat'iy nazar, o'zaro teng va erkin edi. O'zaro tenglik haqidagi ushbu bolshevistik «xo'jako'rsin»ni amalga oshirish yo'lida hatto xo'jako'rsinga «erkin» respublikalar ham tashkil etildi.

Aslida esa mahalliy aholi ham, ular mavjudligining yangi siyosiy shakli ham asl mustaqillikdan tamomila ayrilgan edi. Ular hech qanday siyosiy erkinliklarga ega emasdi, xalqaro huquq sub'ektlari hisoblanmasdi, shunchaki bolshevik loyihasining huquqsiz parchalari bo'lib, yangicha usuldagi mustamlakachilik konsepsiyasining yangi va dahshatli ifodasi edi.

Petrogradga 1917 yil oktabridagi bolshevik to'ntarishi, undan keyin Turkiston o'lkasi, xususan, Toshkentda va Qo'qonda oktabr-noyabr oylarida bo'lib o'tgan voqealar mahalliy ziyolilarni o'z faoliyatini boshqa yo'nalishga qaratishga majbur qildi.

Agar faoliyatining boshida jadidlar gazeta sahifalari va ziyolilar yig'ilishlarida Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga qarshi faol chiqishlar qilib kelgan bo'lsa, endilikda ular qo'lida qurol bilan bolsheviklarning dahshatli hukmronligiga, dashnoqlarning talonchiligi va sovetlarning mustamlakachiligiga qarshi muqaddas urush e'lon qila boshladilar.

Jadidlar – sobiq o'qituvchi va ziyokorlarning Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatiga qarshi ilg'or modernizm usuli bilan qarshi kurashish faoliyati sekin-asta dashnoqlar va bolsheviklarga qarshi harbiy konfrontatsiya va partizanlik urushiga aylanib ketdi. Jadidlar Turkiston ziyolilarining asosini tashkil qilar edi. Ular bolsheviklar terroriga qarshi mahalliy aholining ozodlik kurashiga boshchilik qildi.

Sovet-bolshevik va dashnoq otryadlarining qattiqqo'lligi va shafqatsizligi intiqom o'tini alangalatdi. Turkiston milliy ozodlik harakat otryadlarining harbiy dala komandirlari – qo'rboshilar xalqni dashnoqlar va bolsheviklarga qarshi g'azotga chaqirdi.

Shiddatli urush va to'qnashuvlar tinmadi, mayda keskinliklar, hujumlar va aktlar esa 40-yillarga qadar davom etdi. Bu harakat yaqqol aksildashnoq, aksilbolshevik va aksilsovet xususiyatlarini namoyon qilar edi. Bu Vatanning milliy mustaqilligi va erkinligi yo'lidagi kurash edi.

1918 yildan 1919 yilga qadar «inqilobiy diktatura» va Andijondagi bolshevistik hokimiyat dashnoqlar nazorati ostida bo'ldi. Turkistonda ocharchilik hukmronlik qilayotgan iqtisodiy inqiroz shart-sharoitlarida hokimlik resursidan foydalangan holda dashnoqlardan tuzilgan qizil armiya otryadlari bosmachilarga qarshi kurash bahonasida musulmon qishloqlariga hujumlar uyushtirar, «inqilob haqqi» ularni talon-taroj qilar va mol-mulklarini o'zlashtirar edi[14].

Dashnoqlar tarafidan bolsheviklar ko'magida Farg'ona vodiysi tinch aholisining qirg'in qilinishi mahalliy aholining javob xatti-harakatlarini keltirib chiqardi.

Buning natijasi 1918 yil bahorida dastlab Farg'ona vodiysida boshlanib, so'ng Turkistonning barcha mintaqalariga tarqalgan keng miqyosli milliy ozodlik urushi bo'ldi.

Dashnoqlar va bolsheviklarning keng miqyosli va dahshatli qo'poruvchilik

harakatlari xalq noroziligining portlashiga olib keldi, endilikda ushbu harakat Turkiston milliy ozodlik harakatidan bolsheviklarga qarshi chinakam g'oyaviy siyosiy, harbiy kurashga aylanib ketdi. Ya'ni Turkiston muxtoriyatining yo'q qilinishi va mahalliy aholining dashnoqlar tomonidan qirg'in qilinishiga javoban mahalliy aholi orasida milliy ozodlik ruhidagi partizanlik harakati keng quloq yozdi. Bu jarayon sovet tarixshunosligida bosmachilik deb ataladi. U sovet hokimiyati tomonidan faqat 30-yillar o'rtalarida tugatildi[15].

Rasman Rossiya imperiyasining kolonial tuzumi qulatilgan bo'lsa-da, bolsheviklar hukmronligi davrida mustamlakachilik siyosati to'xtamadi, balki takomillashib, yangicha shaklda amalga oshirilishda davom etdi. Bolsheviklar mustamlakachilarning «munosib» vorislari bo'ldi[16].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Turkestan v nachale XXv.: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti. Tashkent, 2000. B.48
2. Istoriya narodnogo xozyaystva Uzbekistana. Tashkent, T. 1. 1962. B.50-51.
3. Tileukulov S. Turkestan na istoricheskom povorote 1917-1920g. // Tileukulov S., Golovanov A.A., Orazimbetov SH., Kasanbayev S. B.144.
4. Narodnoye xozyaystvo Turkestana. 1919. № 3. B.20. № 6. B.2.
5. Труды 3-go s'ezda Kommunisticheskoy partii Turkestanskoy respubliki Rossiyskoy Sovetskoy Federatsii, 1-15 iyunya 1919g. Tashkent, 1919. B.73, 104.
6. Kotyukova T.V. kand. ist. nauk uchyonogo sekretarya Vserossiyskogo nauchno-issledovatel'skogo instituta dokumentovedeniya i arxivnogo dela. Grajdanskaya voyna v razreze regionalnoy istorii: golod v Turkestane 1918-1920-x g. so ssilkoy na SGA RUz. F. 17. Op. 1. D. 1197a. L. 19-21. SGA RUz. F. 41. Op. 1. D. 32. L. 68. SGA RUz. F. 17. Op. 1. D. 296. L. 536.
7. Makarova G.P. Nar.Kom. po delam natsionalnostey RSFSR (1917-1923g.). Istoricheskiy ocherk. M., 1987. B.126.
8. Turkestan v nachale XXv. B.491. B.492., SGA RUz. F. 25. Op. 1. D. 483. L. 567., SGA RUz. F. 22. Op. 1. D. 54. L. 15-16.
9. RGASPI. F. 2, op. 1, d. 23181, l. 6.
10. Tuxachevskiy M.N. Borba s kontrrevolyusionnimi vosstaniyami // Voyna i revolyusiya. 1926, kn. 9, B.6-7.
11. Semenyuta V. Golod v Turkestane v 1917-1920gg. // Chelovek i politika. 1991. Dekabr.B.72. Sm. takje: Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti. Tashkent, 2000. B.269-284.
12. Xo'jayev M. Shermuhammadbek qo'rboshi. Toshkent: «SHARQ», 2008. b.3.
13. Buttino M. Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917-1920 // Central Asian Survey. 1990. Vol. 9/4. P.61-69.
14. Revolyusiya i natsionalnyy vopros. Dokumenty i materialy po istorii natsionalnogo voprosa v Rossii i SSSR v XX veke. Pod red. Dimanshteyna S.M. T.3. 1917.

Fevral – Oktabr. M., 1930. B.354-359.; Xodjayev F. K istorii revolyusii v Buxare. Tashkent, 1926. B.41-53; Gudovich A. Na pomoshch // Voyna v peskax. Grajdanskaya voyna v Sredney Azii. Materiali po istorii grajdanskoy voyni k XII tomu. Pod redaktsiyey Gorkogo M., Ivanova V., Minsa I., Kolesova F. M.: OGIZ, 1935. B.276-289.

15. Aleksyenko P. Kokandskaya avtonomiya. Tashkent: Uzgiz. 1931. 74 str.

16. Usmanov K., Sadikov M. Istoriya Uzbekistana. (1917-1991gg.). Uchebnik dlya uchashchisya 1 kursa akademicheskix litsyev i professionalnix